

SOSYOLOJİ BAKIMINDAN HUMANİSMA

Humanisma daha geniş olan Renaissance'ın bir parçasıdır. Gerek Humanisma gerek Renaissance mefhumlarının tazammunu katıyetle ve vazıhan tebellür ettirilmiş değildir. Bu isimler tarihin, on beşten on yedinci asra kadar olan devreye, o devre geçtikten sonra verdiği adlardır. Halen humanisma ismini taşıyan fikir cereyanları vardır. Fakat bunlar daha çok humanisma tabirinin hususî şekilde kullanışıdır. Bu makalede Humanismaya umumî manasında, yani on beşinci asırdaki fikir hayatını tavsif eder şekilde kullanacağız.

En dar manada Humanisma, Yunan ve Roma klasiklerinin öğrenilmesi manasında anlaşılır. Bu, kelimenin hem dar, hem sathi bir tarifidir. Filvaki on beşinci, asırda şatoların, manastırların mahzenlerinde unutulmuş el yazılarının faal bir surette arandığını, toplandığını, teksir edildiğini görüyoruz. Yunanca ve Lâtince öğrenmek, eski yunan ve lâtin muharrir ve şairlerinin üslûbunu taklit etmek, bu eserlerin şekli ve inşası üzerinde münakaşalar etmek o devrenin entellektüel bir modası halindedir. Lâkin Humanismayı sadece bu manada anlamak vakıaların temeline, manasına nüfuz etmemek olur. Klasikler, Ortaçağdaki dünya görüşünden farklı, hatta ona zıt, bir görüşü ihtiva ediyorlardı. Sosyal değişme bakımından Humanismanın ehemmiyeti Renaissance adamları için yeni olan bir dünya görüşü teşkil etmesidir. Burada Humanismayı sadece edebiyat sahasında bir faaliyet değil, Ortaçağ Avrupası için yeni olan bir zihniyet, bir felsefi telâkki olarak mütalâa edeceğiz.

Humanisma, daha geniş bir şümülü olan Renaissance'ın bir parçasıdır demiştik. Renaissance da, Humanisma gibi, umumiyetle dar bir manada anlaşılır. Renaissance on beşinci asırdan itibaren Avrupanın fikrî uyanışı ve bu uyanışın edebiyat, felsefe, sanat, ve nihayet ilmî faaliyette tecellisi şeklinde anlaşılır. Bu da Renaissance'ın dar bir çerçeve içinde telâkkisidir. Renaissance sadece fikrî bir uyanış değildir; bütün bir cemiyet bünyesinin istihaleye uğramasıdır. Renaissance ve Humanisma manevi sahada ne kadar Ortaçağdaki hâkim zihniyetten farklı hatta ona zıt ise, on ikinci asırdan itibaren başlayan ve artık on beşinci asırda vazıhan meydana çıkan sosyal bünyedeki değişiklikler ve sosyal bünyenin almakta olduğu şekil de o derece de Ortaçağ feodal cemiyetinden farklı hatta ona zıttır. İşte fikir ve sanat sahaslarındaki bu uyanış ancak cemiyetin bünyesindeki değişikliklerle müterafik olarak mütalâa edildiği zaman tam manasıyla anlaşılabilir. Meseleyi bu bakımdan vazedince, Humanismanın yine umumiyetle carî ve o nisbette de hatalı diğer bir telâkkisine itiraz etmiş oluyoruz. Humanisma yukarıdaki işaret ettiğimiz dar manada klasiklerin tetkik ve öğrenilmesi olunca, bir geriye dönüş, hal ve istikbalden değil maziden çarei halâs beklemek, ve maziye hayranlık ifade ediyor. Hâlbuki Humanisma asıl mahiyetinde bir eskiye dönüş değildir. Öyle olsaydı bir irtica teşkil ederdi. Humanismanın tavsif ettiği Renaissance devri bilâkis Avrupa cemiyetinin ileri adımlar attığı bir intikal devresidir. Humanismanın sadece bir geriye dönüş, eski devri taklit ve yeniden ihya

etmek hareketi olmadığı, cemiyetin bünyesindeki değişiklikleri kısaca tesbit ettikten sonra tebellür edecektir.

Ortaçağ, tarihi bakımdan, eski devirden daha sonra gelen bir devir olmakla beraber, sosyal tekamül bakımından bir gerilemedir. Feodalizm eski Yunan ve Roma'nın eriştiği tekâmül derecesine nazaran daha geri bir cemiyet bünyesine maliktir. Eski devir sosyal bünyesiyle Ortaçağ feodal bünyesinin arasındaki esas farklar üç noktada hülâsa edilebilir:

1. Eski Yunan ve Roma "köy iktisadiyatı" safhasını aşmış, daha ilerlemiş, iş bölümü ve ticaretin tavsif ettiği "kasaba iktisadiyatına" girmiş cemiyetlerdi. Bilhassa Yunan siteleri kasaba iktisadiyatının inkişaf etmiş bir safhasında idiler. Romalılar gibi bir imparatorluk kurarak fetihlerden gelen ganimetlere ve tabi mıntakalardan gelen varidata istinad etmediklerinden, ve coğrafi şartlar dolayısıyla büyük zirâi istihsal mümkün değildi. Ticaret hayatı bilhassa ticaretin inkişafına bağlı idi. Ticaret, cemiyeti dahilen farklılaştıran, kendi kendine yeten kapalı parçaların bir yığını olmaktan çıkararak farklılaşan parçaların müteakabil tabiiyetiyle bir organik bütün haline getiren bir amildir. Ortaçağda ise Akdeniz ticaretinin inhibitatı dolayısıyla Avrupa tekrar "köy iktisadiyatı" safhasına rücu etti. Cemiyetin taazzuvu mahallî, kapalı, otarşik cüzüleri halinde idi.

2. "Kasaba iktisadiyatı" safhasında ticaret ve iş bölümü dolayısıyla sosyal organizasyonun eski dar çerçevesi kırılmıştı. Arazi taksimatına ve gayri şahsî fonksiyonel münasebetlere istinad eden bir idare sistemi, bir siyâsî teşekkül, "devlet" meydana geldi. Ortaçağ ise "devlet" in çözüldüğü ve nihayet mahallî feodalizmde eridiği bir devredir. Feodalizmde devlet yoktur. Gayri şahsî kün olmadığından Yunan sitelerinin manada bir devlet otoritesi ve o otoriteyi temsil eden fonksiyonerler mevcut değildir. Kral ve onun adamları vardır. Kral ile adamları, yani beyler arasındaki ve beylerle tevabiî arasındaki münasebet şahsî bir bağdır; şahsî sadakat ve yemine istinat eder.

3. Ticaret ve iş bölümünün ilerlemesile müterafik olarak kasaba iktisadiyatında ferdi mülkiyet tamamiyle belirmiştir. Ferdî mülkiyet, mülke tesahup etmek ve ferağ hakkına malik olmak, ferdiyetçiliğin bariz bir tezahürüdür. Ortaçağ feodalizminde Yunan ve Roma'nın tanıdığı mülkiyet yoktur. Hâkim iktisadî kıymet olan toprağın tasarruf hakkı mevcuttur. Toprağın bu tasarruf hakkı dahi mudil bir hiyerarşik teşkilâtı içinde parçalanmıştır.

Sosyal şartlardaki bu farklarla müterafik olarak fikrî sahada da Ortaçağ Avrupası eski devir medeniyetinden ayrılır. Ticaret, iş bölümü, ferdi mülkiyet, ve devlet teşkilâtına malik olan Yunan cemiyetinde fertler arasındaki münasebetlerin büyük bir kısmı ve mühimleri rasyonelize olmuş ve gayri şahsileşmiştir. Kan karabeti ve sıhriyet prensiplerine göre taazzuv etmiş iptidai cemiyetlere veya şahsî sadakat bağlılıklarına dayanan feodal cemiyete nisbetle Yunan sitesinin teşkilâtı gayri şahsî ve rasyoneldir, idarî cüzüleri arazi taksimatına dayanır. Devlet teşkilâtı fonksiyonların birbirine olan münasebetine göre tanzim olunmuş bir sistemdir; o fonksiyonları gören fertlerin şahıslarına bağlı değildir. Cemiyetin teşkilatlanmış bir bütün olarak işlemesi, yani devlet teşkilâtı, mahallî örf ve adetlere, ananelere değil, selâhiyetli heyetler tarafından vazedilen kanunlara, alınan kararlara göredir. Ticaret ve iş bölümü

münasebetleri de gayrı şahsî ve rasyoneldir, istihsal edilen maddeler doğrudan doğruya istihlâk için olmayıp mübadele için olduğundan ve bu mübadelede de para gibi kemmî bir vasıta kullanıldığından istihsal faaliyetlerindeki keyfiyet farkları kemmiye irca edilmiş, objektifleştirilmiştir. Hatta el senayiinin belirmesiyle insan emeği de bir emtia olarak ölçülebilir bir “şey” olmuştur.

Sosyal şartların kasaba iktisadiyatında bu suretle değişmesi ananevî sosyal kıymetlerin fertler üzerine olan hakimiyetini kırmış, rasyonel ve gayrı şahsî bir münasebetler sisteminde fert kendi benliğinin hüriyetini kazanmış, insan aklı bir kıymet, insan faaliyetlerinde bir otorite olarak ortaya çıkmıştır, insan münasebetlerinde rasyonel ve ferdiyetçi unsurların bilinmesi tefekkür sahasında da tecelli etmiştir, insan şahsiyetine kıymet veren ve insan faaliyetlerini akli prensiplerle ölçen tefekkür sistemleri kurulmuştur. Yunan tefekküründe muhtelif felsefî meslekler, birbirlerinden ne kadar tehalüf ederlerse etsinler, bu tefekkürün umumî ve bariz vasıfları rasyonel, oluşu ve insan şahsiyetine kıymet verişidir. “Her şeyin ölçüsü insandır”, “kendini bil” gibi ifadeler, faziletin ancak insan bilgisiyle mümkün olacağı fikri Yunan tefekkürünün felsefeye bıraktığı miraslardandır. Buna mukabil Ortaçağın kapalı, ziraî, şahsî bağlara ve ananeye istinat eden cemiyeti aynı derecede kapalı ve mütehakkim bir zihniyette ifadesini bulmuştur. Kilise de, içinde bulunduğu cemiyet gibi feodalleşmiştir; ve fertleri her cihetten sıkıca bağlayan reel münasebetlere tekabül eden müteassıp ve müstebit bir fikir sisteminin bayraktarı olmuştur.

On ikinci asırdan itibaren Avrupanın kısmen dahilî sükûna ermesi, nüfusun artması, ve tedricen, şarkla temas neticesinde, ticaretin inkişafı ile Ortaçağ cemiyetinin bünyesinde değişiklikler başlamıştır. Bilhassa evvelâ cenubî Avrupada İtalyan sitelerinde ve şimalde Baltık ve Şimal denizleri kıyılarında kendini gösteren bu inkişaf daha sonra Avrupanın içlerine ve Britanya adalarına yayılmış ve coğrafi keşifler, yeni ticaret yollarının açılması dolayısıyla on beşinci asırda daha da hız almıştır. Dikkate şayandır ki Rennaissance da cemiyetin bu istihale sırasını takip ederek cenup ve şimal mıntakalarında başlamış ve Fransız ve İngiliz Renaissance’ı daha geç olmuştur. On beşinci asırda artık tekrar kasaba iktisadiyatının teşekkülü ve bununla beraber devletin feodalizme galebesi ile cemiyet bünyesi eski devir sosyal taazzuvuna müşabih bir mahiyet almıştır. Ticaret, ilerlemiş bir iş bölümü, ferdi mülkiyet, devlet teşkilâtı ile beraber tekrar bu reel sosyal şartlara uygun bir zihniyetin emareleri belirmiştir. Feodal şartların doğurduğu ve bilmukabele feodal sistemi tutan fikir sistemi yeni şartlar için fazla dar gelmiş; daha geniş, rasyonel ve ferdiyetçi bir dünya görüşünün lüzumu hasıl olmuştur. Renaissance’ta cemiyetin bünyesi eski Yunan sitelerinin bünyesine müşabih bir şekle girdiği içindir ki iki devrin zihniyetinde de bir beraberlik vücuda gelmiştir.

Sosyal şartlardan mütevellit bu fikrî beraberlik neden zahiren klasiklerin yenden ihyası, eskiyi taklit şeklini almıştır? Neden Renaissance kendi orijinal tefekkür sistemini yaratmamıştır? sualleri sorulabilir. Devrin ihtiyacı olan yeni görüşün teşekkülü için klasiklere müracaat edilmesinin sebebi olarak iki şarta işaret edebiliriz. Birincisi: Ortaçağ Avrupası her ne kadar hâkim vasıfları itibarıyla Yunan ve Roma dünyasından ayrılırsa da Avrupa kültürünün devamı Ortaçağda temamiyle kopmamıştır. Kilise Yunan felsefesini kendi noktayı nazarına göre tefsir ederek kısmen

kendi tefekkür sistemine idhal etmişti. Eski Yunan ve Roma eserleri manastırlarda ve orada burada dağınık ve unutulmuş bir halde mevcuttu. Şarkta Bizansta, Garp-ta İspanyada Arap kültür merkezlerinde Yunan ananesi devam ediyordu. Kısacası, Renaissance'ın muhtaç olduğu zihniyetin ifadeleri Avrupada mevcuttu. Bu zihniyeten ifadeleri olan eserler, klasikler, artık şuurulu bir surette aranılarak, teksir edilerek, tetkik edilerek bütün Avrupaya teşmil edildi, ikinci sebep: Renaissance adamları Ortaçağdan gelen ananevi zihniyete karşı yeni bir görüş koyar ve müdafaa ederken bir otoriteye dayanmak mecburiyetinde idiler. Bu gün bir tez müdafaa ederken, bir noktayı nazar ortaya sürerken mevcut ilimlerin verdikleri bilgilerden istifade ediyoruz. Muhtelif ilim sahalarını, görüşümüzü tahkik ve isbat için seferber ediyoruz, ilmin daha inkişaf etmediği Renaissance devri için bu varit olamazdı. O zaman otorite ananede idi. Renaissance adamları Ortaçağdan gelen tefekkür ananesine karşı koyarken, klasikleri kullanmak suretiyle cemiyetin tarihinde mevcut daha eski bir devre istinat etmiş oluyorlardı. Ortaçağ ananevi otoritesine karşı daha eski ananevi bir otoriteyi ortaya sürüyorlardı.

İşte bu iki sebepten dolayı Renaissance devrindeki fikri uyanış klasiklerin ihyası zahiren bir eskiye dönüş şeklini almıştı. Esasında ise bu uyanış sosyal şartların neticesi idi ve tefekkür hayatındaki rasyonel ve insancı vasıf insan münasebetleri sistemini tavsif eden unsurların bir ifadesiydi.

Bu makalenin dar çerçevesi içinde ancak meseleyi vazedip izahının ana hatlarına işaret edebildik. Tefekkür sahasıyla sosyal şartlar arasındaki muvazilik sadece yukarıda anlatıldığı neviden umumî bir mahiyette değildir, iki seri vakıalar arasında daha teferruatlı daha yakından münasebetler vardır. Renaissance devrinde Avrupanın muhtelif kısımlarındaki sosyal şartlarla müterafik olarak Humanismanın değiştiğini, Floransa, Padua ve Şimal şehirlerinde farklı şekiller aldığını görüyoruz. Hiç şüphe yok ki muasır Avrupa cemiyetinin teşekkülünde mühim bir devre olan Renaissance'ta tefekkür hayatındaki değişikliklerle sosyal bünye değişiklikleri arasındaki münasebetleri araştırmak sosyoloji için mühim ve enteresan bir araştırma mevzuudur. Lâkin bu makaleyi yazmaktan maksadımız meselenin ilmî ehemmiyetini tebellür ettirmek değildi. Son zamanlarda terbiye ve neşriyat âlemimizde Humanisma çok münakaşa edilen mevzulardan biri halini aldı.

Bu münakaşalar devam ederken meseleyi sosyolojik bakımdan vazederek dikkate alınması lâzım gelen bazı noktalara işaret etmek istedik : (a) Humanisma sadece mekteplerde Yunanca ve Lâtince öğretmek, klasikleri bilmek değildir. Bütün bir zihniyetin ifadesidir. Bu zihniyeti benimsemek istiyor muyuz sualine cevap aramalıyız, (b) Humanismanın başlıca ehemmiyeti kabul etmekte olduğumuz garp kültürünün köklerini öğrenmek değildir; yani yalnız tarihî bir kıymeti ifade etmez. Bir dünya görüşü olarak mevcut cemiyet hayatında bir fonksiyon görürse Humanisma kökleşebilir. (c) Bugünkü sosyal bünyemizin şartlarına hümanist zihniyet uygun mudur? Bu da araştırılmalıdır. Mesele ancak reel şartlar çerçevesi dahilinde ve bu noktalar dikkate alınarak tetkik edildiği takdirde bütün şümülü ile aydınlanacağı kanaatindeyiz.